

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
"Визнання правочину недійсним як спосіб захисту цивільних прав"

Студента 5 курсу групи МПм-11

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Новаківського Іллі Ігоровича

Науковий керівник:

к. юр. наук, доц., завідувач кафедри
міжнародного та європейського права,
Саванець Л. М.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ	6
1.1. Визначення та юридична сутність правочину в цивільному праві....	6
1.2. Необхідні передумови для чинності правочинів. Умови дійсності правочинів.....	9
1.3. Класифікація та загальні ознаки недійсних правочинів.....	16
РОЗДІЛ 2. ВИДИ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ ТА ПІДСТАВИ ЇХ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ	21
2.1. Нікчемні правочини: поняття, види, правові наслідки.....	21
2.2. Оспорювані правочини: поняття, особливості визнання недійсним.....	22
2.3. Порівняльний аналіз недійсності правочинів у цивільному праві України та інших держав.....	23
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ПРАКТИКА ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЙСНИМИ.....	30
3.1. Особливості судової процедури визнання правочину недійсним.....	30
3.2. Юридичні наслідки недійсності правочину для сторін.....	32
3.3. Сучасні проблеми правозастосування та перспективи вдосконалення законодавства.....	35
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

У сучасному суспільстві функціонування цивільного обороту ґрунтується на правочинах, які виступають базовим елементом правовідносин між фізичними та юридичними особами. Кожна особа має право самостійно укласти правочини за власним бажанням, за умови, що вони не суперечать чинному законодавству та морально-етичним принципам суспільства. Проте іноді трапляються випадки, коли укладені правочини порушують вимоги закону, зазіхають на права чи законні інтереси сторін або третіх осіб. У таких ситуаціях механізм визнання правочину недійсним набуває визначального значення як засіб захисту цивільних прав.

З огляду на важливість забезпечення стабільності цивільного обігу, визначення підстав і наслідків недійсності правочинів є надзвичайно актуальним завданням. Визнання правочину недійсним не лише сприяє відновленню порушених прав, але також виконує превентивну функцію, запобігаючи потенційним незаконним діям учасників правовідносин. Крім того, враховуючи значну кількість судових спорів, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, питання поглиблення наукових досліджень у цій сфері набуває ще більшої ваги.

Згідно з положеннями 55 Конституції України, кожна особа має право захищати свої права та свободи будь-якими засобами, не забороненими законом, зокрема шляхом відновлення порушеного чи оспорюваного права самостійно. Водночас частина 1 статті 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачає право кожної особи на захист цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Важливо зазначити, що законодавець запроваджує принцип диспозитивності у здійсненні права на захист, що надає особі свободу вибору способу захисту її правових інтересів.

Правочини можуть бути визнані нікчемними або оспорюваними залежно від характеру їх невідповідності нормам законодавства. Нікчемними є правочини, недійсність яких прямо встановлена законом (наприклад, відповідно до частини 1 статей 219, 220, 224 та 228 ЦК України). Такі правочини є недійсними в силу

своїєї природи й не потребують судового підтвердження. Натомість оспорюваними визнаються правочини, дійсність яких заперечує одна із сторін або заінтересована особа з підстав, передбачених законом (зокрема, частинами 2 статей 222 та 223 чи частиною 1 статті 225 ЦК України). У цьому випадку їх недійсність може бути встановлена лише за рішенням суду.

Визнання правочину недійсним має особливе значення для захисту права власності. Хоча цей спосіб спершу може здаватися доцільним переважно для зобов'язальних відносин, оскільки він відображає природу відносних прав, застосування такого механізму для захисту права власності також є обґрунтованим. Це незважаючи на те, що у сфері права власності зазвичай використовуються інші засоби захисту, такі як віндикація. Згідно з частиною 3 статті 215 ЦК України, судове визнання недійсності угоди може бути подане не лише стороною договору, але й будь-якою іншою заінтересованою особою, чії права чи законні інтереси були порушені.

Завданням курсової роботи є аналіз правової природи визнання правочину недійсним як способу захисту цивільних прав, визначення його правових підстав, механізму реалізації та наслідків застосування в різних правових контекстах. У процесі дослідження буде зроблений акцент на практичному застосуванні цього механізму в судовій практиці та на основних проблемах правозастосування в Україні, що дозволить сформулювати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання цієї сфери.

Мета курсової роботи: вивчити правову природу визнання правочину недійсним як ефективного способу захисту цивільних прав. Завдання курсової роботи:

1. Охарактеризувати поняття та види правочинів у цивільному праві.
2. Визначити підстави та порядок визнання правочину недійсним.
3. Проаналізувати наслідки визнання правочину недійсним.
4. Розглянути особливості застосування цього способу захисту цивільних прав у судовій практиці.

5. Узагальнити проблеми та перспективи розвитку правового регулювання інституту недійсності правочинів.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у процесі визнання правочину недійсним як способу захисту цивільних прав. Методи дослідження включають сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів, зокрема метод порівняльного правознавства для аналізу зарубіжного досвіду.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для подальших наукових досліджень, вдосконалення законодавчої бази, а також для практичної діяльності юристів та суддів.

Структура курсової роботи: Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ

1.1. Визначення та юридична сутність правочину в цивільному праві

Правочин є однією з основних категорій цивільного права, що відображає волевиявлення суб'єктів щодо встановлення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків. Згідно з положеннями статті 202 Цивільного кодексу України (ЦК України) [10], правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Таким чином, правочин охоплює два ключові елементи: **суб'єктний склад** та **спрямованість на юридичний результат**.

Юридична сутність правочину полягає в його здатності спричиняти певні правові наслідки, що визначаються принципами **автономії волі** та **свободи договору**. Ці принципи забезпечують учасникам цивільного обороту можливість самостійно визначати зміст своїх правовідносин, в межах, звісно, вимог законодавства та моральних засад суспільства [6].

У науковій літературі висловлюються різні думки щодо природи правочинів. Наприклад, Д. С. Дерев'янка вказує на необхідність нотаріального посвідчення актів приймання-передачі часток у статутному капіталі, щоб вони мали правову силу як правочини, а не просто засвідчували підписи [2]. Проте, у практиці Верховного Суду спостерігається різноманіття підходів до цього питання: в одних випадках акт приймання-передачі розглядається як первинний документ, а в інших — як правочин. У цьому контексті важливо провести чітке розмежування між **письмовими документами** та **правочинами**, як це робиться, наприклад, при визначенні правової природи довіреностей: "довіреність" є письмовим документом, а "видача довіреності" — одностороннім правочином [3].

У судовій практиці було сформульовано позицію, що відмова від позову є одностороннім правочином [7] (справа № 2-469/1997). Однак така категорія не завжди застосовна до процесуальних актів, оскільки вони мають іншу природу,

ніж матеріальні правочини, і не можуть автоматично підпадати під правові норми, які стосуються дійсності правочинів.

Основні ознаки правочину:

1. **Волевиявлення** — свідоме бажання суб'єкта створити, змінити або припинити правовідносини.

2. **Юридична спрямованість** — відповідність дій учасника правочину вимогам чинного законодавства.

3. **Наявність суб'єкта** — правоздатна та дієздатна особа, яка здійснює правочин.

4. **Форма правочину** — усна, письмова (проста чи нотаріальна), електронна тощо.

5. **Зміст правочину** — сукупність умов, що не суперечать чинному законодавству.

Цивільне законодавство України встановлює загальні критерії, за яких правочин визнається дійсним. Зокрема, його зміст не повинен порушувати чинне законодавство, суперечити публічним інтересам або загальновизнаним моральним нормам.

Особа, що бере участь у правочині, має володіти достатнім рівнем цивільної дієздатності для усвідомлення та відповідальності за власні дії. Важливо, щоб вираження волі учасника правочину було результатом добровільного вибору й відповідало його справжнім намірам. Форма укладання правочину повинна відповідати вимогам, визначеним законом. Крім того, правочин має переслідувати реальну мету — досягнення юридичних наслідків, які узгоджені сторонами. У випадках, коли правочин здійснюється батьками або усиновлювачами, він не повинен суперечити правам чи інтересам дітей, які перебувають на їхньому утриманні, зокрема малолітніх, неповнолітніх або непрацездатних

Ці вимоги часто називаються **умовами дійсності** правочину. Водночас, недодержання письмової форми угоди не є підставою для її недійсності [10] .

Важливою є також вимога до змісту правочину: він не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим законам, актам Президента України,

Кабінету Міністрів та іншим органам державної влади [10]. Суди повинні враховувати, що зміст правочину не може порушувати закони та міжнародні договори, які є обов'язковими для України. Крім того, зміст правочину не повинен суперечити моральним засадам суспільства. Тож правочини залишатимуться основними засобами виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. Визначення їх природи є важливим для правильного вирішення спорів, дотримання законності та забезпечення справедливості в цивільному обороті [12]. В умовах розвитку економічних відносин та сучасних технологій буде необхідно постійно удосконалювати підходи до вчинення правочинів, їх форм та способів захисту прав учасників[6] .

Вираження волі особи, яка бере участь у правочині, мусить бути добровільним та відповідати її внутрішнім намірам, як того вимагає частина 3 статті 203 Цивільного кодексу України. Це положення охоплює два ключові моменти: по-перше, відповідність зовнішнього прояву волі внутрішньому бажанню учасника правочину; по-друге, відсутність недоліків у волевиявленні, які можуть виникнути внаслідок незаконного впливу, як-от шахрайство, фізичний тиск або погрози.

Способи вираження волі для вчинення правочину можуть бути різними:

- усно (в усній або письмовій формі);
- шляхом фактичних дій (конклюдентні дії), приклад яких – купівля товарів через автомати;
- через бездіяльність (мовчання) у випадках, визначених договором або законодавством. Наприклад, у статті 764 Цивільного кодексу України передбачено, що якщо орендар продовжує користуватися майном після закінчення терміну дії договору оренди, а орендодавець протягом місяця не висловив заперечень, договір вважається автоматично продовженим на попередніх умовах.

Згідно з частиною 1 статті 205 Цивільного кодексу України, правочини можуть укладатися усно або в письмовій (включно з електронною) формі. Стаття 206 того ж кодексу визначає, що усно можуть укладатися ті правочини, які

виконуються сторонами в момент їх укладення. Винятками є правочини, які потребують нотаріального засвідчення та/або державної реєстрації, а також ті, для яких недотримання письмової форми тягне за собою їх недійсність.

Згідно з положеннями 208 ЦК України - письмова форма правочину є обов'язковою для правочинів між юридичними особами; для правочинів між фізичною та юридичною особою; для правочинів між фізичними особами на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;

1.2. Необхідні передумови для чинності правочинів. Умови дійсності правочинів

Щоб правочин мав юридичну силу, необхідно, щоб він був чинним, тобто відповідав нормам, визначеним законодавством. Варто розрізняти терміни «дійсний», «чинний» і «недійсний» правочин, адже між ними є відмінності[1].

Традиційно використовується дихотомія «дійсний» — «недійсний» правочин, проте це не зовсім збігається з визначенням «вимог, дотримання яких є необхідним для чинності правочину» (ст. 203 ЦК), оскільки порушення цих вимог веде до недійсності правочину[2].

Щоб правочин спричинював юридичні наслідки, необхідно дотримуватися певних умов його чинності. Згідно з положеннями 203 ЦК України, умовами дійсності правочину є:

1. Законність змісту — правочин повинен бути узгоджений з Конституцією України, цивільним законодавством та базовими принципами правопорядку.

2. Правоздатність та дієздатність сторін — особи, які укладають правочин, мусять мати відповідні цивільні права, бути дієздатними та спроможними ухвалювати обґрунтовані рішення.

3. Відповідність внутрішньої волі та зовнішнього волевиявлення — воля сторін повинна бути виражена без примусу, шахрайства, насильства або введення в оману.

4. Дотримання встановленої форми — правочин може укладатися в письмовій або усній формі, а в деяких випадках вимагає нотаріального засвідчення чи державної реєстрації.

5. Реальність правочину — він повинен бути спрямований на досягнення конкретних юридичних наслідків.

Ці умови стосуються змісту, суб'єктного складу, вираження волі учасників, форми правочину, а також врахування прав та інтересів дітей під час його здійснення.

Зміст правочину **не може суперечити вимогам** нормативних актів, інтересам держави та суспільству[9]. Під змістом правочину розуміється сукупність умов, які в ньому прописані, і він повинен відповідати вимогам актів цивільного законодавства, зазначених у статті 4 Цивільного кодексу. Слід враховувати, що багато нормативних актів мають комплексний характер (наприклад, закони "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" або "Про авторське право і суміжні права") та містять як цивільно-правові, так і норми з інших галузей права. У таких випадках зміст правочину має відповідати нормам цивільного права, навіть якщо ці норми містяться в актах іншої галузі права.

Правочин також має відповідати вимогам **публічного законодавства**. Наприклад, згідно з пунктом 170.10.3 статті 170 Податкового кодексу України, у разі укладання договору з нерезидентом, резидент зобов'язаний зазначити ставку податку на доходи, яка буде застосована до таких доходів[13]. Проте недотримання правочином таких вимог публічного законодавства не має ставати причиною для його визнання недійсним, якщо не порушено цивільно-правові норми.

Зміст правочину має узгоджуватися з положеннями інших нормативних актів, виданих у відповідності до Конституції України [15]. Це означає, що правочин не повинен суперечити актам, які регулюють цивільні правовідносини в межах інших кодексів, наприклад, Земельного чи Господарського кодексу.

Насамкінець, важливо розуміти, що під вимогами, яким не повинен суперечити правочин, мають на увазі імперативні норми, тобто норми, які

неможливо змінити за домовленістю сторін. В іншому випадку виникне парадоксальна ситуація, коли правочин буде визнано недійсним тільки через порушення диспозитивної норми, яка дозволяє сторонам змінювати умови, передбачені законом.

Положення угоди мають відповідати інтересам держави та всього суспільства. На відміну від формалізованих критеріїв, це положення сформульовано з використанням оціночних понять. Відтак, це відкриває простір для багатозначного тлумачення, зокрема в контексті відповідності публічному порядку. Умови угоди не повинні суперечити моральним основам суспільства, тобто усталеним правилам та етичним нормам поведінки, що базуються на таких цінностях, як добро, чесність, справедливість, розумність та інші, які сформувалися в соціумі. Оцінка відповідності цій вимозі потребує звернення до вічних цінностей, які не залежать навіть від значного "розшарування" суспільства в сучасних реаліях та присутності в ньому різних соціальних груп.

Особа, що вступає в угоду, зобов'язана мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. З огляду на те, що угода є виявом волі, її можуть укладати особи з відповідним обсягом цивільної дієздатності. До них насамперед належать фізичні особи з повною цивільною дієздатністю (повністю дієздатні, неповнолітні, які набули або яким надано повної цивільної дієздатності), котрі мають право укладати будь-які угоди.

Дієздатність юридичної особи, в свою чергу, безпосередньо пов'язана з її правоздатністю. Як відомо, юридичні особи приватного права, відповідно до загального правила, передбаченого статтею 91 Цивільного кодексу, наділені універсальною правоздатністю. Проте існує й спеціальна правоздатність, яка, відповідно, зумовлює й обсяг дієздатності юридичної особи щодо можливості укладати ті чи інші угоди. Крім того, рішенням суду може бути обмежено право юридичної особи укладати певні угоди, а також вимагатися отримання нею відповідного дозволу (ліцензії).

Угоди від імені юридичної особи, як правило, укладаються її органом або учасниками. Важливо враховувати, що у відносинах з третіми особами обмеження

повноважень щодо представництва юридичної особи не мають юридичної сили, за винятком випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала або за всіх обставин не могла не знати про такі обмеження (абзац 2 частини 3 статті 92 Цивільного кодексу). Через наявність цього правила, спрямованого на забезпечення стабільності цивільного обороту, не можна вважати, що перевищення повноважень особою, яка діє від імені юридичної особи, може бути підставою для визнання укладеної нею угоди недійсною.

Вираження волі учасника угоди повинно бути вільним та відповідати його внутрішнім переконанням. Воля відіграє визначальну роль під час укладання правочину. Необхідно, щоб процес формування волі відбувався без зовнішнього втручання (тиску) сторонніх факторів, які спотворюють її. Іншими словами, волевиявлення повинно відображати справжню волю сторони (сторін) без спотворень. В іншому випадку правочин буде характеризуватися вадами волі, і підстави розглядати дії суб'єктів як правочин відсутні, відтак застосовуються правила недійсності правочинів. Така ситуація може виникнути, зокрема, внаслідок помилки, обману, насильства, збігу тяжких обставин, зловмисної змови представника однієї сторони з іншою стороною угоди.

Правочин має укладатися у формі, визначеній законом. Враховуючи, що волю учасника(-ів) правочину можна зрозуміти лише за наявності відповідного волевиявлення, дотримання вимог щодо форми правочину є надзвичайно важливим для його дійсності. Крім того, дотримання цієї вимоги необхідне для чіткої фіксації прав та обов'язків учасників правочину, їх адекватного сприйняття сторонами та третіми особами, а також для спрощення процедури вирішення потенційних спорів. Правові наслідки недотримання вимог до форми правочину визначені статтями 218-220 Цивільного кодексу.

Правочин повинен бути спрямований на реальне настання тих правових наслідків, що ним обумовлені. Орієнтованість правочину на настання відповідних правових наслідків, як зазначалось вище, дає можливість відрізнити правочини від інших юридичних фактів. Відсутність спрямованості правочину на досягнення певних правових наслідків, зокрема, укладення правочину без справжнього

наміру їх досягнення або з метою приховати бажаний правовий результат, призводить до його недійсності (статті 234-235 ЦК).

Правочин, що його укладено батьками (усиновлювачами), не може порушувати права й інтереси їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Цей принцип встановлено для забезпечення охорони майнових прав та інтересів зазначених осіб. Хоча діти за життя батьків (усиновлювачів) загалом не мають прав на їхнє майно, для уникнення порушень прав та інтересів дітей, а також задля надання батькам можливості реалізовувати власні майнові права стосовно дитини (наприклад, право на утримання дитини, ст. 180 СК), при укладанні будь-яких правочинів батьки мають враховувати інтереси та права своїх дітей.

Це положення детально роз'яснюється не лише в Цивільному кодексі, але й в інших нормативних актах. Це підтверджує, що вказане правило конкретизує вимогу, згідно з якою правочин не повинен суперечити цивільно-правовим нормам та моральним засадам суспільства.

Щодо місця укладення правочину, то правила, які визначають це місце, регламентуються статтями 211 та 647 Цивільного кодексу України і є диспозитивними. У загальному розумінні, місце укладення правочину визначається сторонами правочину. Якщо такої вказівки немає, застосовуються положення згаданих статей.

Місце укладення правочину може бути пов'язане з місцем:

- а) висловлення волі стороною одностороннього правочину;
- б) проживання фізичної або місцезнаходження юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір.

Оскільки законодавець урегулював питання місця укладення правочину в диспозитивному порядку, його значення в цивільному законодавстві є обмеженим. Наприклад, питання, що стосуються порядку видачі, строку дії, припинення та правових наслідків припинення довіреності, регулюються правом країни, де було видано довіреність (ст. 34 Закону України "Про міжнародне приватне право").

Тлумачення змісту правочину регулюється статтею 213 Цивільного кодексу України. Потреба в тлумаченні виникає, коли сторони договору по-різному бачать його сенс[23].

По-перше, тлумачити правочин має право одна зі сторін або ж суд. Зрозуміло, що якщо правочин односторонній, то його тлумачення здійснює лише та сторона, яка його уклала[21]. Тлумачення двостороннього або багатостороннього правочину має бути спільним, тобто сторони мусять дійти згоди стосовно його суті. Якщо такої згоди немає, будь-хто з учасників має право звернутися до суду для роз'яснення правочину. Треті особи, які не є сторонами правочину, не мають права вимагати його тлумачення в суді, за виключенням спадкоємців померлого, яким таке право дає стаття 1257 Цивільного кодексу України[23].

По-друге, частина 2 статті 213 ЦК України визначає, що питання тлумачення правочину вирішується в суді, тобто з такою вимогою можна звертатися до суду. Це відбувається в порядку позовного провадження згідно з цивільно-процесуальним законодавством (Розділ III ЦПК України). Однак можуть виникнути складнощі, зокрема у визначенні відповідача, якщо за тлумаченням звертаються обидві сторони правочину. Також постають питання щодо виконання рішення суду, особливо коли правочин тлумачиться у контексті спору між сторонами, наприклад, про відповідальність за невиконання зобов'язань. У таких випадках слід визначити, який саме правочин було укладено, що є важливим для вирішення питання про його виконання[20].

По-третє, потреба у тлумаченні правочину може виникнути й під час розгляду справи про визнання його недійсним через вплив помилки на його природу. Проте тлумачення може стосуватися тільки дійсного правочину. Якщо ж тлумачення виявляє підстави для визнання правочину недійсним, суд має повноваження ухвалити відповідне рішення.

По-четверте, різні погляди сторін на текст правочину, невірне розуміння термінів та висловів, неосвіченість учасників, а також протиріччя між окремими його частинами можуть призводити до непорозумінь[2]. Це ускладнює виконання

правочину, адже воля кожної зі сторін ґрунтується на їх власних уявленнях про зміст правочину, які не збігаються. Ці розбіжності можуть виявитися лише після укладення правочину, коли сторони вже перебувають у правовідносинах, які виникли внаслідок його укладення.

Тлумачення правочину базується на правилах, визначених у частинах 3 та 4 статті 213 Цивільного кодексу України, що окреслюють загальні засади цього процесу. Насамперед потрібно керуватися універсальними поняттями, які сприяють виявленню спільних точок розуміння, застосовуючи терміни та визначення, загальноприйняті у конкретній галузі правовідносин[16]. Це підкреслює важливість правильного використання термінології у нормативно-правових актах.

Коли перший підхід не дає можливості чітко встановити зміст правочину, наступним кроком є порівняння різних частин правочину між собою та з його загальним змістом, а також аналіз намірів сторін, висловлених під час укладання правочину, і обставин, що склалися у процесі його виконання[18].

Якщо й попередні методи виявляються безрезультатними, настає третій етап тлумачення, який охоплює: встановлення мети правочину, аналіз змісту попередніх переговорів між сторонами, врахування практики взаємодії між ними, звичаїв ділового обороту, поведінки сторін після укладання правочину, тексту типового договору та інших суттєвих обставин. Таким чином, суд має широкий набір інструментів для з'ясування реальної волі сторін при укладанні правочину.

Щодо відмови від правочину, вона є вираженням волі, яке має бути усвідомленим. Законодавець розрізняє відмову від односторонніх, дво- та багатосторонніх правочинів. Зокрема, якщо правочин є одностороннім, особа, що його вчинила, має право переглянути своє рішення, оскільки вона не зобов'язана перед іншими сторонами і може вільно змінити свою волю. Це є загальним правилом, проте частина 1 статті 214 ЦК України передбачає виключення, коли односторонній правочин пов'язаний з двостороннім правочином. Наприклад, можна скасувати довіреність (ст. 249 ЦК України) або заповіт (ст. 1254 ЦК України).

У разі двостороннього правочину, одна зі сторін не може односторонньо відмовитися від зобов'язань, якщо це не передбачено договором або законом (ст. 525 ЦК України). Тим не менш, існують ситуації, коли закон або договір допускають односторонню відмову, наприклад, у договорах найму (ст. 763, 782 ЦК України), купівлі-продажу (ст. 666, 678, 696 ЦК України) тощо. Такі відмови можуть бути зумовлені різними факторами, зокрема порушенням умов договору однією зі сторін (ст. 615 ЦК України).

Відмова від багатостороннього правочину також має свої особливості. У будь-якому випадку учасники можуть односторонньо відмовитися від договору. Наприклад, учасник товариства має право вийти з нього, або учасник договору про спільну діяльність може припинити участь (ст. 126 ЦК України). Якщо в багатосторонньому договорі залишається лише два учасники, відмова однієї сторони може вплинути на дію договору. У такому випадку, договір може бути припинено, як це відбувається у двосторонніх правочинах.

1.3. Класифікація та загальні ознаки недійсних правочинів

Відповідно до частини 1 статті 11 Цивільного кодексу України, цивільні права та обов'язки постають як із передбачених цивільним законодавством дій осіб, так і з таких дій, які цим законодавством прямо не передбачені, але за аналогією можуть зумовлювати цивільно-правові наслідки [1, с. 45].

Юридичні факти, котрі діють як головний каталізатор розвитку цивільних взаємин, відіграють у цьому ключову роль. Вони розмежовуються на дії та події, де дії — це вольові прояви однієї чи кількох осіб, а події — явища, що відбуваються незалежно від волі людини [2, с. 67].

Правочин - це юридична дія, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини, враховуючи кількість сторін, класифікуються на односторонні, двосторонні та багатосторонні [3, с. 112]. Односторонні правочини вимагають волевиявлення лише одного суб'єкта для досягнення правового результату, наприклад, складання заповіту або оголошення конкурсу. Двосторонні правочини, тобто договори, потребують згоди

обох сторін для виникнення чи зміни зобов'язань. Багатосторонні правочини, прикладом яких є договір про спільну діяльність, укладаються між трьома та більше учасниками [4, с. 89].

Слід окремо відзначити, що недійсність правочину свідчить про його невідповідність вимогам законодавства, що веде до відсутності юридичних наслідків, на які розраховували сторони.

Недійсні правочини можна розподілити за такими критеріями:

1. Абсолютно недійсні правочини (нікчемні)— це правочини, що визнаються недійсними з моменту їх укладення, незалежно від рішення суду. До них відносять правочини, що протирічать закону або вчинені недієздатними особами.

2. Оспорювані правочини — правочини, що можуть бути визнані недійсними лише за рішенням суду, виключно при наявності підстав, наприклад, обман, примус, помилка та інші.

Правочин завжди є правомірною дією, на відміну від правопорушень, які становлять протиправні дії. Водночас, у зв'язку із використанням терміну «недійсний правочин», висловлено думку, що правомірність не є обов'язковою ознакою правочину та важлива лише для визначення його юридичних наслідків [8, с. 120].

Відповідно до загального правила, закріпленого в статті 204 ЦК України, правочин вважається правомірним, якщо його недійсність не передбачена законом або не встановлена судом. Цивільне законодавство пред'являє високі вимоги до правочинів, оскільки їх належне укладення є фундаментом для стабільності цивільного обігу [9, с. 145].

Правочин, який суперечить вказаним вимогам, визнається недійсним. Наслідки недійсності правочину найчастіше передбачають двосторонню реституцію, що полягає у поверненні сторонами отриманого за правочином. Якщо повернення в натурі є неможливим, відшкодування проводиться у грошовій формі, базуючись на вартості на момент виконання судового рішення про

відшкодування. Оцінка вартості здійснюється за цінами на момент реституції, а не на момент укладання правочину або подання позову.

У ситуаціях, коли недійсність правочину стала наслідком вини однієї зі сторін, на неї може бути покладено додаткову відповідальність у вигляді відшкодування збитків та моральної шкоди, заподіяних іншій стороні чи третім особам. Це підкреслює необхідність дотримання вимог законодавства при укладенні правочинів, та сприяє забезпеченню рівності та стабільності у цивільних взаєминах.

Загальні ознаки недійсних правочинів:

- **Порушення вимог законодавства** щодо форми, змісту, суб'єктного складу або волевиявлення;
- **Відсутність правових наслідків або обмежене правове значення;**
- **Можливість застосування реституції** – повернення сторін до первісного стану;
- **Можливість визнання недійсним у судовому порядку** (для оспорюваних правочинів).

Таким чином, **недійсність правочину** є важливим інститутом цивільного права, який сприяє дотриманню законності в сфері договірних відносин, а також захисту прав та інтересів учасників цивільного обороту. Цей інститут має за мету забезпечити стабільність і прозорість правових взаємин між суб'єктами цивільних прав, гарантуючи, що правочини, які суперечать нормам закону чи моральності, не матимуть юридичних наслідків[14, с. 195].

Особливо важливим є підкреслення, що в системі недійсних правочинів законодавець виділяє окрему категорію правочинів, які мають серйозні наслідки не лише для сторін, а й для суспільства та держави загалом. Ці правочини визначаються як **антисоціальні правочини**, що завдають шкоди публічному інтересу. Ідею запровадження терміна "антисоціальний правочин", запропоновану О.О. Красавчиковим, можна вважати доцільною, оскільки вона дозволяє чітко виокремити правочини, що мають негативні наслідки для соціальної стабільності.

Зокрема, ці правочини порушують основні моральні та правові засади, на яких будується правопорядок.

Автор також звертає увагу на важливість **моральних засад суспільства**, що є невід'ємною частиною правового регулювання в цивільних відносинах. Водночас, підкреслюється, що **поняття "моральності" та "публічного порядку"** мають об'єктивне наповнення, яке можна піддати науковому аналізу та оцінці, навіть якщо ці поняття є певною мірою суб'єктивними в застосуванні на практиці. Система моральних норм, як і правових норм, має бути чітко визначена та сприйнята суспільством, що робить законодавчі ініціативи у цій сфері важливими для розвитку правової культури.

Аналізуючи правову природу таких правочинів, які можуть порушувати публічний порядок, автор доходить висновку, що законодавство не здатне охопити всі можливі випадки порушень через точні переліки заборон, оскільки розмаїття форм порушень соціальних норм та моральних засад є надзвичайно широким. Тому необхідно встановити загальні заборони на здійснення правочинів, що переслідують **протиправні або аморальні цілі**, надаючи правосуддю певну гнучкість у вирішенні таких справ.

У зв'язку з цим, підтримується позиція, що **оцінні категорії**, такі як "публічний порядок", "моральність", "справедливість", повинні виконувати заборонну функцію навіть у випадках, коли соціальна дія не є прямо забороненою законом, але є небажаною або неприпустимою з моральної точки зору (позиція А.М. Муранова та Є.С. Кушнірука). Важливим є й те, що ці категорії на практиці будуть наповнюватися змістом, що його надасть правозастосовувач, **зокрема суддя** [19, с. 258].

Таким чином, використання таких термінів та категорій у правовій практиці підвищує роль суддів у визначенні правомірності чи аморальності правочинів. Це дозволяє краще пристосувати правову систему до змінюваних соціальних норм і забезпечити справедливість у конкретних випадках. Враховуючи ці фактори, можна зробити висновок, що **порушення публічного порядку** включає

порушення моральних засад суспільства і є важливим аспектом у визначенні недійсності правочину [20, с. 270].

Отже, закон є основним елементом цивільного права, а також правом, що виражає волю учасників цивільного правочину та встановлює, змінює та припиняє цивільні права та обов'язки. Його правова функція полягає у породженні правових наслідків на основі принципів автономії волі та свободи договору. Основними ознаками договору є волевиявлення, правове спрямування, суб'єктний склад, форма і зміст, що відповідають законодавчим нормам.

Аналізуючи вимоги до чинності договору, встановлюємо, що він охоплює кілька аспектів, зокрема правомірність змісту договору, цивільну правоздатність сторін та правомірність їхньої цивільної дієздатності, узгодженість волевиявлення з внутрішнім наміром, формальну відповідність, акцент на досягненні реальних правових наслідків. Порушення цих умов може бути підставою для розірвання договору.

Недійсність договору є важливою стороною цивільного права, яка забезпечує правомірність договірних відносин. Воно може виникнути внаслідок невідповідності договору вимогам законодавства, порушення предметного складу або внаслідок дефекту волі. У цьому контексті проводиться різниця між нікчемними договорами та оспорюваними договорами, останні з яких можуть бути визнані недійсними лише за рішенням суду. Правові наслідки недійсності договору зазвичай включають двосторонню компенсацію, тобто повернення майна, отриманого за договором. Якщо повернення в натуральній формі неможливе, надається грошова компенсація. Крім того, винна сторона, чия угода визнана недійсною, також може нести додаткові зобов'язання, такі як відшкодування збитків і компенсація за душевні страждання. Загалом правове регулювання правочинів спрямоване на забезпечення стабільності приватного обігу та захист прав та інтересів учасників правочинів. В умовах сучасного розвитку економіки та технологій на практиці необхідно вдосконалювати механізм укладання правочинів та способи захисту прав особи при втраті прав особи.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ ТА ПІДСТАВИ ЇХ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ

2.1. Нікчемні правочини: поняття, види, правові наслідки

Нікчемний правочин є юридично недійсним з моменту його укладення, незалежно від судового рішення. Його недійсність визначається законодавством і не потребує додаткового підтвердження. Основні категорії таких правочинів включають ті, що порушують імперативні норми, є мнимими або удаваними, а також укладені недієздатними особами[1], [2]. Правові наслідки нікчемного правочину передбачають реституцію, яка може бути односторонньою або взаємною. Це означає, що сторони можуть повернути отримане внаслідок правочину, оскільки він вважається недійсним. Додатково, закон може передбачати застосування санкцій до сторін, які уклали такий правочин. Таким чином, нікчемні правочини мають суттєві юридичні наслідки, які впливають на права та обов'язки сторін. Важливо розуміти, що такі правочини не лише не мають юридичної сили, але й можуть призвести до додаткових правових ускладнень. Це підкреслює необхідність дотримання законодавчих норм при укладенні правочинів [3], [4].

Термін «недійсний правочин» у контексті Цивільного кодексу України означає угоду, яка не має юридичних наслідків через невідповідність законодавчим вимогам. Такі правочини є юридично пустими, оскільки їх недійсність є єдиним наслідком їх укладення, за винятком випадків, коли законодавство передбачає інші наслідки. Важливо, що недійсність частини правочину не тягне за собою недійсності всього правочину, якщо можна припустити, що угода була б укладена і без цієї частини [5].

Недотримання вимог до правочину, визначених у Цивільному кодексі, призводить до його недійсності. Вимоги, прописані в статті 203, є умовами дійсності правочину, і якщо будь-яка з них порушена, угода стає недійсною[6], [7]. Однак, у деяких випадках, невиконання письмової форми не призводить до недійсності правочину, якщо це не передбачено законодавством, хоча для

доказування фактів укладення правочину потрібні письмові докази. Існують два основні види недійсних правочинів: оспорювані та нікчемні. Оспорювані правочини можуть бути оскаржені, але їх недійсність не встановлена прямо законом, тоді як нікчемні правочини є абсолютно недійсними з моменту укладення. Це підкреслює важливість дотримання формальних і змістовних вимог при укладенні правочинів для забезпечення їх юридичної сили.

Відповідно до роз'яснень, суди зобов'язані розглядати справи, де позивач посилається на нікчемність правочину, навіть без попереднього рішення про його недійсність. Це означає, що сторони нікчемного правочину не зобов'язані виконувати його умови, незалежно від судового рішення. Важливо розуміти різницю між термінами "нікчемний" та "недійсний", оскільки перший автоматично вказує на недійсність, тоді як другий може бути оспорюваним.

У науковій літературі недійсні правочини класифікуються за типами порушень, такими як порушення суб'єктного складу, волі сторін, форми правочину та змісту угоди. Ці порушення можуть бути загальними для всіх правочинів або спеціальними для окремих категорій, що вимагають нотаріальної форми. Кожен тип порушення має свої наслідки, які визначаються законодавством. Наслідки недотримання вимог до правочину можуть призвести до його автоматичної недійсності (нікчемність) або потребувати судового рішення для визнання (оспорюваність). Закон чітко регулює, які порушення є підставою для нікчемності, а які можуть призвести до оспорюваності. Це підкреслює важливість дотримання вимог до правочинів для забезпечення їх дійсності[12], [13].

2.2. Оспорювані правочини: поняття, особливості визнання недійсними

Оспорюваний правочин є юридичною угодою, яка може бути визнана недійсною лише за рішенням суду на підставі позову зацікавленої особи. Основні причини для оспорювання включають укладення угоди під впливом обману, насильства або помилки, а також укладення угоди неповнолітніми без належного дозволу. Варто підкреслити, що нікчемний правочин автоматично втрачає

юридичну силу, не потребуючи спеціального судового рішення про це, але, трапляється, суди схильні плутати ці дві категорії [7].

Інша точка зору міститься у пункті 2.5 Постанови 29.05.201 від 3 р. № 11, де зазначено, що нікчемний правочин є недійсним незалежно від того, чи було відповідне судове рішення. Розбіжності у судовій практиці виявляються між позиціями Верховного Суду України та Вищого господарського суду України. ВС наполягає на тому, що нікчемні правочини не вимагають визнання судом, оскільки їх недійсність визначена законом (справа № 6-308цс16) [7].

Таким чином, питання визнання нікчемних і оспорюваних правочинів залишається актуальним і потребує чіткого розмежування в судовій практиці. Визнання оспорюваного правочину недійсним відбувається через суд, що веде до повернення сторін у первісний стан і можливості компенсації збитків. Це підкреслює важливість правильного застосування законодавства для забезпечення справедливості у правовідносинах.

2.3. Порівняльний аналіз недійсності правочинів у цивільному праві України та інших держав

Наукове дослідження в Україні вимагає оцінки гармонізації національного законодавства з правовими системами ЄС, особливо в умовах війни. Вибір європейського шляху для України є необхідним, і перший розділ роботи аналізує шляхи гармонізації українського законодавства у сфері недійсності правочинів з європейськими стандартами. Другий розділ фокусується на напрямках, які можуть бути реалізовані під час рекодифікації цивільного законодавства.

Ключовим етапом євроінтеграції України стало підписання Угоди про асоціацію з ЄС у вересні 2014 року, що сприяло інтеграції європейських стандартів у різних сферах, зокрема в цивільному праві. Угода визначає імплементацію європейських норм у правову систему України, що відкриває нові можливості для гармонізації законодавства та сприяє політичній асоціації та економічній інтеграції. Відносини між Україною та ЄС, що виникли після підписання Угоди, базуються на нових політичних і економічних принципах,

підтверджуючи зобов'язання України адаптувати свої правові норми до європейських стандартів. Інтеграція в ЄС є стратегічною метою, що вимагає не лише політичних, але й правових змін, які наближають Україну до європейських стандартів правосуддя. Виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є важливим етапом інтеграції України до європейських структур. Затверджений Кабінетом Міністрів України план заходів на період 2014-2017 років, оновлений у 2017 році, визначає стратегічні напрямки для політичних і соціально-економічних реформ. Ця угода також сприяє адаптації національного законодавства до стандартів ЄС, що є ключовим елементом Стратегії національної безпеки України [1]. Правове регулювання недійсності правочинів в різних країнах має спільні риси, але й суттєві відмінності. Наприклад, у Німеччині недійсні правочини не потребують судового підтвердження, тоді як у Франції принцип "відносної недійсності" дозволяє заявляти про недійсність лише зацікавленій стороні. У Великій Британії підходи до недійсності базуються на категоріях "void" та "voidable", що аналогічно українським термінам.

Прийняття принципів європейського договірного права у 2002 році стало важливим кроком у розвитку європейського договірного права. Ці принципи, розроблені за участю Комісії з європейського договірного права, визначають основні підстави недійсності договорів, порядок їх визнання недійсними та наслідки. Це створює єдину правову базу для захисту прав сторін у контексті європейського законодавства. Принципи міжнародних комерційних договорів, розроблені УНІДРУА, а також інші документи, такі як DCFR [14] і Конвенція ООН про міжнародну купівлю-продаж, відіграють важливу роль у гармонізації національних законодавств з європейськими стандартами. Ці акти забезпечують основи для регулювання комерційних відносин, що сприяє розвитку європейського приватного права. DCFR є важливим інструментом для вдосконалення цивільного права в Європі, оскільки його принципи застосовуються не лише до міжнародних, а й до внутрішніх договорів. Він містить уніфіковані норми, що охоплюють різні аспекти договірного права,

включаючи правила для окремих видів договорів та позадоговірних зобов'язань [14].

Цей документ не вимагає від національних законодавств створення єдиного цивільного кодексу, а слугує орієнтиром для їх європеїзації. DCFR також містить положення про недійсність правочинів, що дозволяє регулювати питання, пов'язані з помилками, шахрайством та іншими підставами для оспорювання договорів. Конвенція про міжнародну купівлю-продаж товарів визначає наслідки повернення товару у разі розірвання договору, що є важливим аспектом у міжнародній торгівлі. Процес повернення, відомий як "restitution", має свої особливості, які відрізняються від вітчизняної реституції [12]. Принципи європейського договірного права також передбачають повернення отриманого за недійсним договором, що забезпечує захист прав учасників цивільного обороту. Загалом, європейські документи пропонують гнучкі механізми для захисту прав сторін у комерційних відносинах.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Расторгуєв та інші проти Росії" ілюструє проблему повернення майна, яке було передано за недійсним правочином. У цій справі московські суди ухвалили рішення про вилучення квартир у добросовісних покупців на користь держави, аргументуючи це незаконністю попередньої приватизації [14]. Суд визнав, що добросовісні набувачі не можуть нести відповідальність за недоліки в контролі з боку влади, що призвело до порушення їхніх прав.

Важливим аспектом гармонізації українського законодавства з європейським є наслідки недійсності правочинів [1]. В Україні концепція реституції, яка є незнайомою для західних країн, потребує вдосконалення [2]. У західних правових системах наслідки недійсності регулюються через кондиційні зобов'язання, що може стати корисним для розвитку українського цивільного законодавства [3]. Врахування висновків ЄСПЛ щодо недійсності правочинів є критично важливим. Принцип добросовісності має застосовуватися в ситуаціях, коли особа формально не порушує закон, але діє всупереч його суті. Це

підкреслює необхідність дотримання етичних норм у правовій практиці, що може запобігти зловживанням [5].

Збалансування публічних і приватних інтересів є ключовим у правовій системі. Принцип Естоппелю забороняє зловживання правом, коли одна сторона може змінювати свою поведінку, але повинна враховувати наслідки для інших. Це забезпечує передбачуваність у цивільному обороті та захищає інтереси тих, хто покладається на попередню поведінку інших учасників.

Естоппель, що походить з англо-американської правової системи, є принципом, який забороняє особі змінювати раніше висловлену думку або позицію. Це правило, як зазначено у справі "Pickard v. Sears and Barrett" (1837), стосується ситуацій, коли одна особа створює у іншої переконання в існуванні певного стану справ, що призводить до дій, які потім не можуть бути оспорені. Таким чином, естоппель забезпечує послідовність у правових відносинах [12].

Принцип естоппеля також застосовується у випадках, коли особа, що спочатку створила враження про дійсність правочину, не може потім стверджувати про його недійсність, якщо вона знала або повинна була знати про підстави для оспорювання. Наприклад, якщо один з подружжя продає спільне майно і витрачає отримані кошти, інший з подружжя втрачає право оспорювати цю угоду. Це підкреслює важливість дотримання принципу добросовісності у правових відносинах [13]. Схожі наслідки можуть виникати, коли особа, яка уклала угоду, намагається оспорити її умови після того, як вже скористалася перевагами цієї угоди. Наприклад, укладення кредитного договору на обтяжливих умовах, а потім спроба оспорити його умови, є прикладом порушення принципу естоппеля. Це свідчить про необхідність дотримання відповідальності за свої дії у правовій сфері.

У праві Шотландії неповнолітні можуть схвалювати правочини після досягнення повноліття, тоді як в англо-американській системі естоппель класифікується на кілька видів, таких як *promissory estoppel*, *estoppel by representation* і *proprietary estoppel*. Перший вид, зокрема, стосується договірних прав і недійсності правочинів, підкреслюючи важливість естоппеля у

забезпеченні справедливості та стабільності у правових відносинах. Окрім того, важливим є подальше удосконалення національного законодавства, враховуючи висновки ЄС та необхідність інтеграції з європейськими правовими стандартами. Європейське цивільне право передбачає широкі можливості для захисту юридичної сили договору: це може бути визнання договору дійсним, визнання договору недійсним частково або повністю, а також зміна договору або його наслідків [20].

В українському законодавстві пропонується ввести норму, яка дозволить судам визнавати недійсними певні умови договорів та замінювати їх на інші, що не порушують права сторін. Це може підвищити гнучкість правової системи та забезпечити справедливість у цивільних правовідносинах. Європейське право пропонує механізм позасудового оспорування договорів через направлення повідомлень, що є новим для українського цивільного права. Запозичення цього підходу може бути корисним для вдосконалення процесуальних аспектів укладення та виконання договорів в Україні.

У країнах ЄС немає поняття реституції у випадку недійсності правочинів, натомість повернення виконаного здійснюється через кондикційні зобов'язання. Це свідчить про різні підходи до регулювання правочинів, які можуть бути враховані при реформуванні українського законодавства [18]. Запровадження конструкції естоппеля, що забороняє особі діяти всупереч своїй попередній поведінці, може підвищити стабільність цивільних правовідносин. Водночас, національний законодавець має враховувати специфіку українського контексту, обираючи оптимальні рішення для регулювання недійсності правочинів, включаючи односторонні правочини [21].

Розширення інституту переддоговірної відповідальності в цивільному законодавстві України є важливим кроком у забезпеченні справедливості у відносинах між сторонами договору. Це включає випадки недобросовісної або недбалої поведінки, що може призвести до шкоди для однієї зі сторін. Відповідно до нових норм, сторона, яка знала про перешкоди для укладення договору, повинна відшкодувати збитки, завдані довірою контрагента. Крім того, питання

недійсності правочинів виходить за межі приватного права, що вимагає можливості застосування цих норм до актів публічного права [24]. Це дозволить забезпечити більш широкий захист прав і законних інтересів у різних сферах, не порушуючи природу публічно-правових відносин. Важливо, щоб ці норми були адаптовані до специфіки публічного права.

У контексті війни законодавець має право встановлювати спеціальні підстави для недійсності правочинів, щоб захистити національну безпеку. Однак автоматичне визнання всіх договорів між ворогуючими сторонами недійсними не є доцільним. Необхідно розробити чіткі критерії для визначення, які правочини можуть бути визнані недійсними. Оптимальним рішенням є створення двох рівнів для вирішення питання недійсності правочинів. Перший рівень передбачає законодавчий перелік нікчемних правочинів, а другий надає суду повноваження визнавати недійсними інші правочини, які можуть завдати шкоди інтересам України. Це дозволить забезпечити гнучкість у правозастосуванні. Введення поняття «ворожого договору» також є важливим аспектом, оскільки це дозволить оспорювати такі угоди на основі спеціальних підстав, визначених військовим правом. Це сприятиме захисту національних інтересів та забезпечить правову визначеність у складних умовах воєнного стану.

Таким чином, ЦК України чітко розрізняє нікчемні та оспорювані правочини. Нікчемний договір автоматично вважається недійсним з дати його укладення без необхідності судового рішення; спірний договір повинен бути визнаний судом недійсним. До нікчемних правочинів належать угоди, які порушують імперативні норми або укладені особами, позбавленими дієздатності, що може призвести до відшкодування шкоди та санкцій. Лише оспорювані дії, вчинені шляхом обману, насильства чи фальшивого тиску, будуть визнані недійсними за рішенням суду. Судова практика у цій сфері не завжди чітка, що призводить до певних правових протиріч. Порівняно з правовими системами інших країн, таких як Німеччина, Франція та Сполучене Королівство, існують як подібності, так і відмінності у вирішенні питання недійсних угод. Інтеграція України в Європу потребує гармонізації національного законодавства з

європейськими стандартами, у тому числі імплементації принципів міжнародного договірного права. Удосконалення положень про недійсність правочинів сприятиме захисту прав та інтересів учасників цивільних правочинів та розвитку ринкової економіки України. Подальший розвиток цивільного законодавства є важливим для забезпечення правової ясності та ефективного застосування закону.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ПРАКТИКА ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЙСНИМИ

3.1. Особливості судової процедури визнання правочину недійсним

Проблематика захисту цивільних прав, зокрема визнання угод недійсними, є предметом ретельних досліджень у наукових колах. Монографія Кот О. [14] та стаття Давидової І. [15] присвячені аналізу способів захисту прав шляхом визнання правочинів недійсними. Інші дослідники, серед яких Єременко К., Луць В. та Харитонов Є, також розглядають цей інститут, зосереджуючись на проблемах, що супроводжують застосування цього механізму на практиці.

Вибір методу захисту права власності визначається постаттю третьої особи, яка протиправно заволоділа майном. Коли майно опинилося в руках несумлінного набувача, захист реалізується через віндикаційний позов. Якщо ж майно придбано добросовісно, єдиним виходом буде судове визнання недійсності угоди, особливо у ситуації, коли договір укладено без відома власника.

ВС наголошує, що визнання угоди недійсною є механізмом охорони приватних прав учасників правовідносин. Суд зобов'язаний перевіряти аргументи сторін, вирішуючи, чи є правочин нікчемним або оспорюваним, застосовуючи відповідні норми матеріального права для підтвердження або спростування недійсності. У цій ситуації суд може визнати правочин таким, що не відбувся, якщо його, наприклад, не підписано. В подібних випадках ефективним засобом захисту прав є подання позову про усунення перешкод у користуванні майном чи повернення безпідставно набутого. Проте, частина судів може визнати угоду недійсною на підставі положень Цивільного кодексу України, як було у справі Верховного Суду України, де договір визнали недійсним через відсутність волевиявлення однієї з сторін.

Не всі дії сторін автоматично визнаються недійсними, і законодавче визначення правочину може бути надто широким. Наприклад, наказ уповноваженої особи не є правочином у сенсі цивільного законодавства, а лише

внутрішнім документом. Це підкреслює важливість чіткого розуміння правочинів та їх наслідків у судовій практиці.

Визнання правочину недійсним рідко використовується як спосіб захисту, і суд може визнати його недійсним навіть без законних підстав, якщо одна зі сторін заперечує його дійсність. ВС не захищає права особи, яка не володіє майном, і взаємне повернення сторін до початкового майнового стану застосовується лише за наявності укладеного договору. Вимоги про повернення майна можуть бути пред'явлені лише сторонам недійсного правочину, що обмежує можливості захисту цивільних прав.

У випадку недійсного правочину, майно може бути витребуване через віндикаційний позов, навіть від добросовісного набувача [21]. Важливо розрізняти порядок захисту цивільних прав у випадках нікчемних та оспорювальних правочинів. ВСУ підкреслює, що визнання правочину недійсним не є ефективним способом захисту, оскільки це не відновлює порушені права, а сторони укладають угоди з метою їх виконання.

Основним принципом для юристів є підтримка правочину, оскільки учасники, як правило, мають намір створити дійсну угоду. Це підкреслює важливість презумпції правомірності правочину, що означає, що суд повинен виходити з припущення, що угода була укладена з дотриманням законодавства. Кіт О. наголошує, що судові інстанції зобов'язані тлумачити умови угоди, зважаючи на задуми сторін, навіть коли ці умови не цілковито узгоджуються з законом [24]. Це дає змогу суду коригувати зміст угоди, аби він відповідав вимогам законодавства, що, у свою чергу, сприяє чинності правочинів та стабільності цивільних взаємовідносин. Судова практика підкреслює важливість збереження правочинів, що є визначальним для забезпечення юридичної визначеності.

Давидова І. підкреслює, що визнання правочину недійсним часто виступає лише початковим кроком у захисті цивільних прав. Судове рішення може бути виконано, і лише після цього настає справжній захист прав. Визнання правочину недійсним може виступати не тільки скасуванням, а й способом захисту прав,

наприклад, у випадках, коли особа визнається недієздатною, а її правочин укладено на її користь [20]. Дослідження також демонструє, що недійсні правочини, по суті, є правопорушеннями, які зберігають силу до моменту оскарження. Це створює ситуацію, коли обидві сторони можуть бути порушниками, і у випадку оскарження можуть вимагати повернення отриманого. ВСУ вказує на потребу повернення отриманого за недійсним правочином, але це не завжди можливо, якщо майно передано третім особам. Відтак, питання повернення майна та відновлення правового стану залишається складним і неоднозначним.

Отже, визнання правочину недійсним є окремим інститутом у сфері захисту цивільних прав. Як спосіб захисту, воно входить до загальних механізмів захисту прав у зобов'язальних відносинах. Зацікавлена сторона може звернутися до суду, якщо правочин не відповідає законодавству. У випадку речових відносин визнання правочину недійсним може відновити порушені права, якщо позивач є власником речі. Судова практика підтверджує, що не забезпечує належного захисту прав, тому важливо враховувати специфіку кожного випадку.

3.2. Юридичні наслідки недійсності правочину для сторін

Недійсний правочин юридичної сили не має, крім наслідків, пов'язаних із його нечинністю. (стаття 216 Цивільного кодексу України) [13]. У випадку визнання правочину недійсним, учасники мають зобов'язання повернути отримане за недійсною угодою. Якщо це неможливо, слід компенсувати вартість отриманого, що підкреслює значення двосторонньої реституції для відновлення попереднього стану [21].

Обговорення юридичних наслідків недійсності правочину можна звести до трьох ключових підходів. Перший – недійсний правочин тлумачиться як безпідставне набуття майна, що призводить до реституційних відносин, котрі є різновидом кондикції [24]. Другий – взаємне повернення сторін до початкового майнового стану може бути як віндикацією, так і кондикцією, залежно від того, яке майно підлягає поверненню.

Крім того, взаємне повернення сторін до початкового майнового стану характеризується низкою специфічних рис, що вирізняють її з-поміж кондикції та віндикації. Вона володіє взаємним та посесорним характером, тобто річ повертається особі, яка фактично нею володіла до укладання недійсного правочину, незалежно від того, чи добросовісно вона діяла, чи ні [24]. Це наголошує на необхідності захисту прав власності при визнанні правочинів недійсними.

Визнання угоди недійсною має вагомі правові наслідки, зокрема, відновлення попереднього становища сторін через реституцію або компенсацію збитків, якщо повернути все, як було, неможливо. Недійсна угода не породжує прав та обов'язків для її учасників, однак, у разі вини однієї сторони, вона може бути зобов'язана відшкодувати збитки іншій стороні [21]. Окрім цього, передбачені спеціальні наслідки, якщо угода порушує інтереси держави чи інших осіб, що може спричинити конфіскацію майна або накладення відповідальності.

Важливо чітко розрізняти двосторонню реституцію, яка є наслідком недійсності угоди, та витребування майна у добросовісного набувача, що захищає права власника [17] справа № 674/31/15-ц. Взаємне повернення сторін до початкового майнового стану застосовується виключно між сторонами існує укладений договір, який є нікчемним або був визнаний недійсним.

Відповідно до положень Цивільного кодексу, вимога про повернення майна, яке було передане за недійсною угодою, може бути висунута виключно стороні цього правочину. В таких ситуаціях можливе витребування майна шляхом віндикаційного позову, наприклад, від добросовісного набувача, згідно зі статтею 388 ЦК України.

У постанові Верховного Суду від 1 липня 2020 року у справі № 289/832/16-ц розглядається дефініція правочину, що визначається як дія, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Важливо, щоб правочин відповідав вимогам цивільного законодавства, не порушував інтереси держави та суспільства, а також щоб особа, яка його вчиняє, мала необхідну

дієздатність. Правочин має бути оформлений у визначеній законом формі та передбачати реальні правові наслідки.

У випадку недійсності правочину, що може бути встановлено судом, учасники мають зобов'язання повернути отримане за недійсною угодою [21]. Взаємне повернення сторін до початкового майнового стану, як інструмент повернення майна, спрямована на відновлення майнового стану сторін до моменту укладення недійсного правочину, і може бути застосована лише за умови, що майно знаходиться у сторони, яка його отримала [20].

Кондикційні зобов'язання постають у ситуаціях, коли відбувається безпідставне здобуття або утримання майна, незалежно від факторів, які до цього призвели. Вони можуть виникати як внаслідок певних дій, так і через певні події, і не має значення, чи є набувач сумлінним. Головними передумовами для виникнення кондикційного зобов'язання є отримання майна однією особою коштом іншої, не маючи на це достатніх юридичних підстав [17].

Стаття 1212 Цивільного кодексу України наголошує на принциповій безпідставності здобуття або утримання майна, і це має бути справедливим не тільки на момент фактичного отримання, але й під час вирішення спору. Судова практика свідчить про те, що кондикційні вимоги можуть слугувати самостійним засобом захисту прав на власність, якщо предмет спору визначений родовими ознаками, і потерпілий не перебуває у договірних взаєминах з набувачем. Кондикція, як позадоговірний спосіб захисту, може бути використана окремо від будь-яких договірних зобов'язань, що підтверджується позицією Верховного Суду України. У випадках, коли майно знаходиться у сторони недійсного правочину, застосовується взаємне повернення сторін до початкового майнового стану, тоді як кондикція стосується речей, визначених лише за родовими ознаками, та спрямована до осіб, з якими потерпілий не мав договірних стосунків.

Цивільний кодекс не застосовує термін "взаємне повернення сторін до початкового майнового стану", замість цього зобов'язання повернення майна в натуральній формі чи компенсації його ціни називається "двосторонньою реституцією", що не має точного визначення в законодавстві.

Дослідники наголошують, що термін "реституція" часто використовується для повернення неправомірно здійсненого платежу, зумовленого виконанням нечинного правочину [20]. Відсутність юридичної підстави для набуття майна є вирішальною, адже майно, отримане внаслідок нечинного правочину, підлягає поверненню як безпідставно набуте.

Вживання реституції в контексті недійсності правочину є звичним, проте відновлення попереднього стану можливо здійснити шляхом віндикації або кондикції. Відмова від моделі реституції на користь кондикції здатна полегшити захист майнових прав та забезпечити стабільність цивільного обігу, оскільки кондикція є універсальним методом захисту цивільних прав [14].

3.3. Сучасні проблеми правозастосування та перспективи вдосконалення законодавства

Сучасні виклики правозастосування в Україні зачіпають питання недійсності правових актів у цивільному праві, їх еволюції та впливу римського права на поточні правові конструкції. Ключовим аспектом є взаємозв'язок між "правомірністю" та "законністю", де правомірність враховує не тільки позитивне право [1], але й принципи та звичаї цивільного права. Це вказує на потребу в більш детальному дослідженні правочинів в контексті їх відповідності не тільки закону, а й моральним принципам суспільства [2].

Питання публічного порядку як критерію дійсності правочинів також заслуговує на особливу увагу. Визначення публічного порядку в розрізі статті 228 Цивільного кодексу України вимагає розширеного тлумачення, оскільки правочини, які суперечать публічно-правовим актам, можуть ставити під загрозу основи державного ладу. Це демонструє важливість захисту публічного порядку в процесі застосування права [3].

Попри існуюче регулювання, правозастосування зустрічається з проблемами, зокрема, доказуванням порушень законодавства під час укладання правочинів та відсутністю єдиної судової практики [4]. Це ускладнює становище третіх осіб, залучених до правовідносин, що виникають на основі недійсних

правочинів. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення законодавства та практики.

Перспективи вдосконалення передбачають уточнення норм Цивільного кодексу щодо критеріїв недійсності правочинів, формування єдиної судової практики та посилення відповідальності осіб, які здійснюють правочини з порушеннями [5]. Це допоможе покращити ефективність правозастосування та забезпечити законність у цивільних правовідносинах. Дослідження правомірності правочинів та їх історичного розвитку залишаються актуальними. Внесок сучасних українських правників у цю сферу підкреслює важливість адаптації римських концепцій до нових викликів, зокрема, цифровізації. Це підтверджує, що римське право залишається важливим компонентом сучасної цивілістики, і його вплив на українське законодавство потребує подальшого дослідження.

Актуальність питання недійсності правочинів та зобов'язань зберігається в юридичній практиці України. Відповідно до Цивільного кодексу, правочин - це юридична дія, що викликає правові наслідки, в той час як недійсні правочини не породжують таких наслідків, хоча можуть порушувати права тих, хто постраждав. Це дає можливість захищати права в судовому порядку [7]. Недійсні правочини здатні призвести до утиску суб'єктивних прав, надаючи потерпілим право на захист. Проте, для цього потрібно дотримуватися вимог, які визначено законодавчо, зокрема, стосовно відповідності правочину публічному порядку.

Згідно зі статтею 228 ЦК України, правочини, які порушують порядок, а саме публічний, визнаються нікчемними. Це стосується правочинів, що порушують конституційні права, завдають шкоди майну чи передбачають незаконне заволодіння. Однак, термін "публічний порядок" вимагає детальнішого дослідження, адже він охоплює інтереси як держави, так і приватних осіб.

Необхідно чітко відокремлювати правочини, які порушують публічний порядок, від інших підстав для визнання їх нікчемними. Судові справи, пов'язані з ухиленням від сплати податків, ілюструють складність доведення наявності умислу сторін, що впливає на судову практику. Це акцентує важливість чіткого окреслення меж застосування статті 228 ЦК України.

Підсумовуючи, трактування статті 228 ЦК України повинно мати розширений характер, а концепцію "публічного порядку" слід розглядати як критерій, закріплений у публічно-правових актах. Правочини, мають бути визнані нікчемними, якщо їхня мета – порушення норм публічного права. Це гарантуватиме більш ефективний захист прав громадян та інтересів держави.

Тому недійсність угоди є важливим механізмом захисту цивільних прав і реалізується в судовому порядку. Суд зобов'язаний ретельно перевірити підстави такого визнання, зокрема перевірити законність умов договору та наявність вільного волевиявлення учасників. Юридична практика приділяє особливу увагу чіткому визначенню недійсності угоди та застосуванню відповідних норм матеріального права для підтвердження або спростування такої недійсності. Нікчемний договір не тягне за собою правових наслідків, за винятком відшкодування збитків, пов'язаних з нікчемністю договору, наприклад повернення набутого майна або відшкодування його вартості. Розмежування різних форм захисту прав, включаючи компенсацію та додаткові умови, має вирішальне значення для відновлення порушених прав власності.

Взаємне повернення сторін до початкового майнового стану є засобом відновлення майна в його початковому стані, тоді як арешт стосується ситуацій, коли майно було вилучено несправедливо. В сучасній українській правовій реальності спостерігаються труднощі через нечіткість ознак визнання правочинів нечинними, відсутність однакового розуміння судами та складнощі з доведенням порушень під час їхнього укладання. Це негативно впливає на становище третіх осіб, які залучені до правових відносин, що випливають з недійсних угод. З метою підвищення ефективності застосування права надзвичайно важливо покращити законодавство, конкретизуючи положення Цивільного кодексу України щодо підстав для визнання правочинів недійсними та посилити відповідальність осіб, які їх укладають з порушеннями. Відтак, питання визнання правочину недійсним набуває особливої актуальності для гарантування захисту прав власності та стабільності у праві. Для досягнення цієї мети потрібно удосконалити правове регулювання, уточнивши критерії недійсності правочинів та формуючи єдину

судову практику, що забезпечить ефективний захист прав як громадян, так і держави.

ВИСНОВКИ

У цій курсовій роботі проведено теоретичний аналіз та запропоновано вирішення ключової правової проблеми - концепції нечинності правочинів та їх юридичних наслідків. Окрему увагу приділено правовій сутності нечинних правочинів, їх характерним ознакам, а також розмежуванню з іншими правовими категоріями. Крім того, проаналізовано місце недійсних правочинів у системі юридичних фактів та запропоновано юридичну конструкцію повернення отриманого за недійсним правочином через безпідставне збагачення.

Недійсність правочинів є вагомою категорією в юриспруденції, що широко застосовується у різних галузях права. Цивільне право є головним джерелом регулювання цієї категорії, оскільки саме в цивільному праві концепція недійсності правочинів виникла історично, а згодом була адаптована до інших сфер, зокрема, до актів органів публічної влади та інших правових конструкцій.

У правничій літературі немає одностайної точки зору щодо правової природи недійсного правочину. Однак, ключові дискусії зосереджені на питанні, чи зберігає недійсний правочин статус правочину, чи змінює свою юридичну природу. Важливо проводити розмежування між протиправністю у широкому розумінні (як заборону законом певних дій), коли недійсні правочини можуть вважатися дефектними юридичними фактами, та вужчому - як порушенням правопорядку, коли деякі недійсні правочини можуть розглядатися як делікти. Проблема виникає у визначенні елементів правопорушення, яких у таких випадках часто не вистачає.

Недійсні правочини можуть бути кваліфіковані як делікти лише за умови, що вони порушують норми публічного права. У такому разі їх правова природа виходить за межі цивільного права та належить до публічного права. Найбільш обґрунтованою є теза, що недійсний правочин є дефектним юридичним фактом, що не має юридичної сили, оскільки правопорядок відмовляється визнавати його юридичне значення. Враховуючи, що ми вивчаємо юридичні дії саме з точки зору

їх юридичної значущості, правильно буде вважати, що недійсний правочин не є повноцінним юридичним фактом.

Недійсність правочинів має два аспекти: приватноправовий, який передбачає механізм захисту інтересів учасників цивільного обігу, та публічноправовий, що виражає державне втручання у сферу приватного права. У зв'язку з цим, у випадку недійсності правочинів застосування диспозитивного методу правового регулювання є менш поширеним, хоча в окремих випадках він може бути використаний.

Класифікація недійсних правочинів на абсолютно і відносно недійсні є загальноприйнятою, хоча її часто ототожнюють з поділом на нікчемні та оспорювані правочини. Проте ця класифікація має самостійне значення та використовується в країнах з усталеною правовою системою. Наприклад, у французькому праві абсолютна недійсність розглядається як порушення публічного порядку, а відносна - як порушення приватних інтересів. Також важливо враховувати, що лише певні особи мають право посилатися на недійсність правочину, в залежності від його виду.

Одна з важливих класифікацій — це поділ правочинів на односторонньо та багатосторонньо недійсні. Одностороння недійсність застосовується тільки до тієї сторони, яка постраждала, і вона може стосуватися як оспорюваних, так і нікчемних правочинів. Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, коли одна сторона спочатку створює підстави для недійсності правочину, отримує певні переваги, а потім намагається оскаржити цей правочин.

Класифікація недійсних правочинів за моментом їхньої недійсності на ті, що визнаються недійсними з позитивним або негативним наслідком, важлива для визначення випадків, коли неможливо повернути отримане за правочином. Цей підхід дозволяє розглянути ситуації, коли зворотний ефект недійсності неможливий.

Класифікація правочинів на недійсні з внутрішніх і зовнішніх підстав дозволяє точніше визначити коло суб'єктів, які мають право на оскарження

правочину, а також встановити предмет доказування під час судового розгляду таких справ.

Актуальним є питання нестійкої недійсності правочинів, що знаходяться в невизначеному стані до того часу, поки уповноважена особа не ініціює процедуру визнання їх недійсними. Це питання потребує детального правового врегулювання, зокрема, встановлення термінів для початку оскарження. Шкала недійсності правочинів, що охоплює варіанти від абсолютної до відносної недійсності з проміжними варіантами, має певне значення для практики, оскільки в українському законодавстві іноді виникають ситуації, коли склад недійсного правочину неможливо однозначно кваліфікувати як нікчемний чи оспорюваний.

Для забезпечення стабільності цивільного обігу в українському законодавстві основним методом має бути оспорювання правочину, з тим, щоб заінтересована особа мала можливість подати позов і через суд визначити, чи є правочин недійсним. Нікчемним повинен бути визнаний тільки той правочин, щодо якого це прямо передбачено законодавством. Судове визнання недійсності угоди має бути віднесений до окремих позовів, які можуть бути охарактеризовані як негативні, оскільки їхня мета полягає у скасуванні юридичної сили правочину.

Необхідно чітко розмежовувати позови про визнання недійсним оспорюваного правочину та позови про констатацію недійсності нікчемного правочину. Перший вид має правоприпиняючу природу, а другий - призначений для внесення ясності в правову ситуацію у випадках спору про статус правочину. Існують дві моделі конвалідації: одна передбачає зцілення нікчемних правочинів через судові рішення, інша - через визнання сторонами правочину дійсним. Останню модель можна впровадити в українське законодавство, оскільки вона відповідає диспозитивному методу правового регулювання. Конвалідація може здійснюватися як через активні дії, так і через мовчання або іншу поведінку (наприклад, виконання зобов'язань за правочином). У випадку конвалідації правочин вважається дійсним з моменту вчинення таких дій. Цей підхід можна використовувати в судовій практиці.

В окремих країнах існує інститут визнання правочину недійсним за згодою сторін, що є можливим за умови, що це не порушує інтереси третіх осіб. Цю конструкцію також можливо імплементувати у вітчизняне законодавство для певних видів правочинів. У праві багатьох країн термін "restitution" не співпадає з українською реституцією і означає окремий спосіб захисту, який охоплює не тільки вимоги про повернення отриманого за недійсним правочином, але й інші випадки несправедливого збагачення. Ця концепція більш поширена в англо-американському праві. Взагалі, у праві більшості іноземних країн виконання за недійсним правочином розглядається як неналежне виконання (разом з незаконним заволодінням чи збагаченням), і відповідно не існує окремого способу захисту прав сторони за недійсним правочином, яким є взаємне повернення сторін до початкового майнового стану в українському праві.

Для підвищення стабільності цивільних правовідносин в Україні доцільно ввести інститут естоппелю, який забороняє діяти всупереч попереднім діям особи, що є важливим аспектом принципу добросовісності. Законодавство країн ЄС у сфері недійсності правочинів є гнучким і належить до компетенції кожної країни, тому українське законодавство повинно орієнтуватися на національні потреби та обирати найбільш оптимальний варіант регулювання. Правила про недійсність договорів не завжди можливо застосувати до односторонніх правочинів, тому доцільно закріпити правило про субсидіарне застосування цих норм і до односторонніх правочинів. В умовах війни можна передбачити спеціальні підстави недійсності правочинів для захисту національних інтересів. Загалом, для підвищення обороту в Україні необхідно вдосконалити законодавство, зокрема, уточнити критерії недійсності угод та розвитку ринкової економіки в Україні, оскільки є важливим у контексті європейської інтеграції

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврамова О. Є., Вакулович Е. В., Горбенко А. С. та ін. *Цивільне право. Особлива частина: навчальний посібник*. Харків: ХНУВС, 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/10524>.
2. Белов Д. М., Белова М. В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78(4). Ч. 2. С. 315–320.
3. Белова М. В., Переш І. Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 692–695.
4. Бисага Ю. М., Белова М. В., Белов Д. М. Виклики для прав дитини у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Вип. 77(3). Ч. 1. С. 88–91.
5. Бобко Т. В. Зміст та форма правочину у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.
6. Давидова І. В. Недійсні правочини як спосіб захисту цивільних прав: проблемні питання. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/17259>
7. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.
8. Жевелєва І. С. Право інтелектуальної власності на твори, створені з використанням генеративних моделей штучного інтелекту. *Інтернаука. Юридичні науки*. 2024. № 10. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10417>
9. Коротюк М. Г., Лисенко С. М., Ремінь Т. О. Захист у кримінальному процесі. Київ: ОВК, 2024. 456 с.
10. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 411 с.
11. Кузнєцова Н. С. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України*. 2009. № 8. С. 12–14.

12. Луць В. В. Сучасна кодифікація договірного права в Україні: здобутки і проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2. С. 424–437.
13. Папська А. В. Правочини як юридичні факти в цивільному праві: сучасні підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 112–116.
14. Петрицький В. Зарубіжний досвід регулювання правового статусу держави у цивільних правовідносинах. *Матеріали конференції КРОК*. 2024. URL: <https://conf.krok.edu.ua/>
15. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник. 3-тє вид. Київ: Ін Юре, 2001. 440 с.
16. Поклонський І. О. Штучний інтелект і цивільна відповідальність: виклики права. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2024. № 1. С. 78–83.
17. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса: Гельветика, 2021. 690 с.
18. Рушак І. В. Правочини, що порушують публічний порядок, і їх недійсність: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2012. 192 с.
19. Рушак І. В. Конструкція правочинів у цивільному праві. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2012. № 3. С. 74–80.
20. Сібільов М. М. Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. № 5. С. 16–22.
21. Таш'ян Р. І. Правова характеристика вузлових угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 7–10.
22. Таш'ян Р. І. Транспортні організаційні договори. *Вісник НАПрН України*. 2015. № 1 (80). С. 82–91.
23. Цивільне право України. Частина 1: підручник / за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. Харків: ХНУВС, 2008. 516 с.
24. Цивільне право України: курс лекцій: у 6 т. / за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. Харків: Еспада, 2008. Т. 1. 680 с.

25. Чигрик М. С. Сутність вільного волевиявлення як умови дійсності правочину. *Держава і право*. 2017. Вип. 46. С. 233.
26. Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу. Тернопіль: ТНПУ, 2015. 488 с.
27. Шимон С. І. Особливості правочину як юридичного факту в цивільному праві. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 315–321.
28. Янишен В. П. Мовчання як вираження волі сторони до вчинення правочину. *Матеріали круглого столу, Харків*. 2017. С. 162–167.